

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

137:3 • 2017

Kristian Gerner (red.), *Vad hade hänt om... Åtta kontrafaktiska historier* (Lund: Historiska Media 2015). 218 s.

Kontrafaktisk historieskrivning kan beskrivas som ett möte mellan historievetenskapen och den historiska fiktionen. Utgångspunkten är en tankelek, där någon händelse i det förflutna ges en annan utgång som resulterar i en alternativ samtid och framtid. För historiker bottnar övningen i en reaktion mot en deterministisk historiesyn, i vilken historiens aktörer är struktureras fångar, genom att i stället lyfta valsituationers och slumpens betydelse.

I denna bok medverkar åtta historiker och journalister med varsin essä om vad som skulle kunna ha varit om historien vid ett givet tillfälle tagit en annan vändning. Den vägledande principen har varit vad historikern Richard Evans kallar "minimala omskrivningar" av händelseförlopp, som fokuserar på enskilda aktörers valmöjligheter men avstår från att ändra på grundläggande politiska förutsättningar eller lägga till information som de historiska aktörerna inte hade. I övrigt ges fantasin fria tyglar. I somliga exempel får dessa justeringar av faktiska händelseförlopp världshistoriska konsekvenser – allra mest ödesdigra i Kim Salomons alternativa Kubakris, där det förödande kärnvapenkriget utlöses genom lägre befälhavares felbedömningar, för rättvisans skull på både amerikanskt och sovjetiskt håll. I andra exempel ändrar de alternativa scenarierna inte nämnvärt historiens gång. I Monica Braws essä avstår president Truman från att utplåna Hiroshima och Nagasaki. I stället demonstreras atombomben inför inbjudna experter. Men det som föranleder Japans kapitulation är Sovjets invasion av Manchuriet, snarare än vetskap om domedagsvapnet. Varför det sovjetiska ingripandet skulle ha gjort kapitulationen oundviklig inom loppet av dagar framgår inte. Då det kontrafaktiska scenariot inte avstyr kalla krigets terrorbalans är den enda påtagliga skillnaden från den faktiska historien de civila människoliv som skonas.

Ämnesvalen domineras av 1900-talets dramatik, i synnerhet den internationella historien. Två essäer, av Staffan Skott respektive Klas-Göran Karlsson, är skrivna utifrån ett scenario i vilket kuppen mot Michail Gorbatsjov 1991 genomfördes mer målmedvetet och därmed hejdade Sovjetunionens kollaps. Kristian Gerners bidrag är en tankelek utifrån det välvilliga antagandet att Lavrentij Berias seger i maktkampen efter Stalins död skulle ha inneburit en liberalisering av Sovjetunionen och dess satellitstater, vilket skulle ha medfört kalla krigets slut och på sikt Sovjetunionens upplösning. Därmed tänks ett EU, omfattande såväl Väst- som Östeuropa, lett av ett återförenat Tyskland, ha kunnat uppstå redan på 1950-talet. Per T. Ohlssons essä lyfter fram betydelsen av poliskommissarie A.G. Kempes rådiga ingripande vid arbetardemonstrationen utanför riksdagshuset i Stockholm den 21 april 1917 för Sveriges konsensuspräglade politiska utveckling genom att skissera en alternativ historia i skuggan av massivt polisvåld och påföljande repression. Först på 1970-talet dämpas den politiska oron och historien så att säga återgår till välbekanta krisuppgörelser och folkhemsbygge, med Torekovskompromiss och ett 40 år försenat Saltsjöbadsavtal. Såväl Gerners som Ohlssons exempel visar, måhända oavsiktligt, på den teleologiska historieskrivningens makt över den kontrafaktiska tankeleken.

Undantag från 1900-talets dominans utgörs av Daniel Rydéns essä om vad som kunde ha skett om den liberalt sinnade kronprins Friedrich hade accepterat Preussens krona 1862 och styrt bort från den *Sonderweg* som mynnade ut i första världskriget, samt Dick Harrisons bidrag om de möjliga följderna av ett franskt beslut att dra sig ur trettioåriga kriget redan 1636. Det senare exemplet bjuder på ett tänkvärt resonemang om den kontrafaktiska historieskrivningens begränsningar. Medan övriga skribenter framhåller betydelsen av tillfälligheters spel menar Harrison att långtifrån alla händelseförlopp och avgörande beslut går att lägga till grund för kontrafaktiska experiment. Utgången av enskilda fältslag kan enkelt ändras i en sådan tankelek, men det blir svårare om man analyserar det slags beslut som inte fattades på stundens ingivelse utan mot bakgrund av noggranna kalkyler, såsom defenestrationen i Prag 1618 eller det senare svenska inträdet i kriget. "De handlingar vi i vår historielek söker omintetgöra retroaktivt var alldeles för väl planerade och förberedda." (s. 53) Alltför många aktörer önskade kriget alltför innerligt för att det skulle gå att avvärja. Däremot ökar möjligheten till bärkraftig kontrafaktisk spekulation när det gäller deltagande staters möjlighet att dra sig ut ur kriget, om förutsättningarna för det upplevdes som gynnsamma. Här kan man tänka sig att ett franskt utträde med dito strypta subsidier eller ett för Axel Oxenstierna acceptabelt kejserligt fredsbud mycket väl kunde ha lett till en tidigare fred, som i förlängningen ändrat förutsättningarna för 1640-talets svenska anfallskrig mot Danmark.

Essäerna är tänkvärda, även om inte alla övertygar som sannolika scenarier, antingen för att de minimala omskrivningarna ges för långtgående konsekvenser eller för att de, paradoxalt nog, förutsätter senare händelser och fenomen som rimligen torde ha försvårats eller omintetgjorts av den omskrivna historien. Likväl utgör de en nyttig påminnelse om de begränsningar som deterministiska efterhandsperspektiv medför, som riskerar skymma de valmöjligheter historiska aktörer stod inför och de möjliga följderna därav.

Södertörn högskola

ERIK SJÖBERG

Olivia Ekman, *Att släcka ljungeldar: Medikaliseringen av eklampsi i Sverige 1840–1930* (Umeå: Umeå universitet, Institutionen för idé- och samhällsstudier 2015). 130 s.

Varje minut dör en kvinna av graviditets- eller förlossningskomplikationer. En av dessa dödsorsaker är (pre)eklampsi, oftast kallad havandeskapsförgiftning. Idéhistorikern Olivia Ekman har i sin licentiatavhandling undersökt medikaliseringen av eklampsi i Sverige under åren 1840–1930. Valet av tidsperiod har gjorts med anledning av att eklampsi under dessa år återkommande diskuterades i medicinska tidskrifter. Studiens slutår motiveras med att eklampsi omkring 1930 blev en del i den preventiva vården. Syftet med licentiatavhandlingen är "att undersöka medikaliseringsprocessen av eklampsi i Sverige mellan 1840 och 1930" (s. 9). För att uppnå detta undersöks mer precis vilka teorier som fanns kring orsakerna till eklampsi, vilka behandlingsmetoder som användes och hur läkarna argumenterade för de olika behandlingsmetoderna. Till sin hjälp har Ekman Peter Conrads medikaliseringsbegrepp bestående av tre nivåer där fokus ligger på nivå ett och två: konceptualisering och institutionalisering. Ekman vill alltså undersöka hur en diagnos skapas, men också hur eklampsi hanteras och behandlas inom vården.

Det mesta av källmaterialet hämtas från tidskrifterna *Hygiea*, *Allmänna Svenska Läkartidningen/Svenska Läkartidningen*, *Jordemodern* och *Eira*. Antalet artiklar från de nämnda tidskrifterna som ska undersökas är 59, men i referenslistan finns endast 37 av dessa med och fördelar sig enligt följande: *Eira* (1 artikel), *Jordemodern* (3 artiklar), *Allmänna Svenska Läkartidningen/Svenska Läkartidningen* (12 artiklar) och *Hygiea* (21 artiklar). Det hade underlättat för läsaren om litteraturlistan hade delats upp i tryckt källmaterial respektive forskningslitteratur. Samtidigt som tyngdpunkten ligger på de medicinska artiklarna utlovas försök att täcka in den medicinska praktiken

genom att studera Elis Essen-Möllers brevsamling och journaler från tre sjukhus. Det framgår inte hur många journaler som analyserats.

Boken är kronologiskt disponerad. I de tre empiriska kapitlen presenteras och refereras som regel artiklarna var för sig. Artiklarnas innehåll ses som tecken på hur eklampsi diagnosticerades och vilka behandlingsmetoder som förespråkades och användes. Olika teorier om vad som ansågs vara den utlösande faktorn bakom havandeskapsförgiftning avhandlas också. En faktor som jag önskade att Ekman hade analyserat och diskuterat mera utförligt är kopplingen som gjordes under 1800-talet mellan nervsystemet och eklampsi. Inte minst tanken kring psykisk stress och nervositet bland de blivande mödrarna hade varit intressant att utveckla i relation till tidigare forskning och den medicinska synen på kvinnokroppen. Här kunde Ekman dragit nytta av forskning gjord av exempelvis Ulrika Nilsson och Karin Johannisson för att få en djupare analys. Generellt hade tidigare forskning kunnat utnyttjas bättre. De flesta forskare som ligger nära Ekmans undersökning nämns endast vid ett par tillfällen. Dialogen och diskussionen med tidigare forskning blir därmed knapphändig både i de empiriska kapitlen och avslutningskapitlet. Det är därför oklart hur Ekman positionerar sig och sina resultat i förhållande till tidigare forskning. Jag saknar även referenser till artiklar och böcker som ligger nära Ekmans forskningsområde, exempelvis Johannissons artikel "Hur skapas en diagnos? Ett historiskt perspektiv".

I de empiriska kapitlen står de medicinska artiklarna i fokus, men något fristående. Det saknas tydliga kopplingar till tidigare forskning, teori och kontext, vilket gör att undersökningen tenderar att bli allt för deskriptiv. Varken i syftet eller på andra ställen diskuteras frågan varför utförligt. Det är naturligtvis svårt att svara på varför förändring sker kring både diagnostiseringen och behandlingen av eklampsi, men utan den typen av diskussioner saknar resultaten ett tydligt sammanhang. Även om medikaliseringen kan ses som ett exempel på en varför-fråga är det snarare en utgångspunkt än en förklaring. Att eklampsi genomgick en medikaliseringsprocess är således inte ett särskilt oväntat resultat. Först i slutet av avhandlingen återknyter Ekman på ett tydligt sätt till sina teoretiska utgångspunkter. Från att ha varit en mystisk och nyckfull sjukdom blev den konkret. Resultatet i sig är inte överraskande utan har till viss del påpekats av bland annat Johannisson; en sjukdom finns först när vi uppfattar, bekräftar och namnger den. Utan namn är sjukdomen hemlös, som Johannisson uttryckt det, och möjligheten att kunna ställa diagnos är av stor betydelse. Vad Ekman dock tillför är en bild av hur diagnosen eklampsi formades och vilka behandlingsmetoder som diskuterades och stod i centrum under åren 1840–1930.

Vad gäller analysen av praktiken kring eklampsi lyser den med sin frånvaro. Ekman utlovar en undersökning av patientjournaler, men refererar

endast till sådana på två ställen (s. 71 och 90) främst för att bekräfta att Essen-Möller använde begreppet eklampsism vid diagnosticeringen och för att ge exempel på vilka behandlingsmetoder som användes. Vad gäller barnbördshuset i Stockholm refereras det till en patientliggare. Där framkommer främst vilka patienter som varit ineliggande och av vilken orsak. Den medicinska praktik som tecknas är följaktligen fragmentarisk.

Sammanfattningsvis är det en licentiatavhandling med ett väldigt intressant och högaktuellt ämne, men som dessvärre utlovar mer än vad den levererar. Jag har framför allt pekat på brister i användningen av tidigare forskning och avsaknaden av förklaringar till den förändring som kan ses i eklampsins historia. Förhoppningsvis är detta något som kommer att undersökas i framtiden.

Göteborgs universitet

FRIDA WIKSTRÖM

Åsa Karlsson, Klas Kronberg & Per Sandin (red.), *Karl XII och svenskarna i Osmanska riket*, Armémuseums årsbok 2015 (Stockholm: Atlantis 2015). 317 s.

Under drygt fem år (1709–1714), efter den svenska arméns sammanbrott vid Poltava, fjärrstyrdes Sverige från två platser nära Svarta havets västra strand, belägna i Osmanska riket. Under huvuddelen av tiden leddes riket från Varnitsa nära staden Bender vid floden Dnestr i det nutida Moldavien. Efter den så kallade kalabaliken i Bender 1713 flyttades kungen, Karl XII, och hans närmaste uppaktning söderut till Demotika och Timurtasch.

Om denna intressanta episod i Sveriges – och andra berörda länders – historia handlar en ny antologi sprungen ur forskningsprojektet "När Sverige styrdes från Osmanska riket". Antologin präglas av ämnesmässig bredd med sammanlagt 13 bidrag från såväl historiker och arkeologer som konstvetare och arkitekter. Dessutom har antologin internationell prägel inte bara genom sitt ämne, utan också genom att författare från Ukraina, Moldavien och Grekland har bidragit till volymen. Resultatet har blivit en vacker bok med många illustrationer. Bildmaterialet är också spännande, inte minst för att det till övervägande del består av illustrationer som inte hör till de standardnummer man vant sig vid från diverse historievetenskapliga framställningar. Förutom porträtt förekommer en mångfald dåtida kartor, samtida skisser över byggnader och platser, foton på bevarade artefakter – samt en reproduktion av en akvarellerad teckning med 48 olika typer av turkiska huvudbonader.

Karl XII styrde alltså Sverige från denna avlägsna ort, med hjälp av endast ett fåtal medarbetare. Den driftige Casten Feif var kungens rådgivare i inrikes angelägenheter – vilka kom att uppta kungens intresse vida mer än de hade gjort under det föregående decenniets intensiva fälttåg. Medan Feifs och kungens åsikter huvudsakligen stod i samklang med varandra mötte Karl XII ofta motstånd från den utrikespolitiska rådgivaren Henrik Gustaf von Müllern. Feif och von Müllern samt andra rådgivare porträtteras av Peder Thörnvall, ett välkommet bidrag som fördjupar bilden av beslutsfattandet för en tid som i historieskrivningen ofta ensidigt fokuserat på monarken.

Åsa Karlsson presenterar initierat de inrikespolitiska reformer som Karl XII och Feif brevledes beordrade rådsherrar och byråkrater att genomföra. Förändringarna som initierades var ofta genomgripande, och har ansetts innebära en modernisering av den svenska statsapparaten. Ett helt nytt beskattningssystem infördes grundat på självdeklarerad inkomst och som inte tog hänsyn till existerande privilegier – ett tecken på att alla kungens undersåtar i alla fall i vissa avseenden betraktades som jämlika inför det enväldiga majestätet. Dessutom omorganiserades Kanslikollegium, rikets viktigaste ämbetsverk, och delades in i flera ämnesspecifika expeditioner. Karl XII och Feif var också engagerade i Nikodemus Tessins planer för omgestaltning av den kungliga huvudstaden, vilket arkitekten Johan Mårtelius och konstvetaren Martin Olin behandlar. Mårtelius menar att orientaliska impulser nådde Tessin via svenskägret i Varnitsa, och förklarar de likheter han kan konstantera mellan sultanens Konstantinopel och Stockholm. Denna hypotes övertygar dock inte, då den i allt för hög grad bygger på indirekta belägg och likheter som lika gärna kan ges enklare förklaringar. Olin fokuserar i sin intressanta uppsats på de så kallade slottsomgivningsplanerna som Tessin arbetade med. Planerna var storstilade, med bland annat ett gigantiskt hovstall som skulle ta upp hela Helgeandsholmen. Att det i hög utsträckning handlade om att manifesteras kungamaktens prestige visas av den pampiga begravningskyrka som skulle byggas vid nuvarande Gustav Adolfs torg och av den arsenal fylld med erövrade troféer som var planerad att ligga vid det som idag heter Karl XII:s torg. Detta innebar dock inte att kungen alltid var överens med Tessin om planerna: medan Tessin höll på klassicistiska principer och byggnader som underströk kungens representativa funktioner var kungen mån om privat bekvämlighet och ville snarare kunna hålla sig dold för allmänheten i så hög grad som möjligt. I Magnus Linnarssons bidrag beskrivs grunden för kungens kontakt med arkitekter, byråkrater och rådsherrar: posten. Den stora utmaningen var att organisera postgången mellan de orter där kungen vistades och Peterwardein i närheten av Belgrad. Från Peterwardein till Nordtyskland utnyttjade man den tysk-romerske kejsarens postsystem hela vägen till Sveriges tyska besittningar. Efter viss möda

lyckades man också upprätta en något så när regelbunden kontakt, även om brevlöveranserna ofta tog flera månader.

Kungen och de andra svenskarna kommunicerade dock inte bara med hemlandet, utan hade även omfattande kontakter med omvärlden, framför allt Osmanska riket och olika kosackhärskare. Vad Karl XII försökte göra var att skapa en allians med Höga Porten riktad mot tsaren, och intensiva diplomatiska ansträngningar riktade sig därför mot sultanen i Konstantinopel. Det krig som utbröt mellan Osmanska riket och Ryssland blev kort och segerrikt för sultanen, och tsar Peter accepterade fred med landavträdelser. Lars Ericson Wolkes uppsats skildrar pedagogiskt hur den svenska utrikespolitiken var invävd i den europeiska och asiatiska stormaktspolitiken – även den asiatiska stormakten Persiens strategiska intressen beskrivs. Han ifrågasätter också trovärdigheten i sultanens erbjudande att åter gå i krig med Ryssland, om svenskarna bara skickade en hjälparmé. Det är hur som helst klart att avlägsna skeenden, som stormakternas fredsslut i Utrecht och den svenska armén i Pommerns öden, påverkade relationen mellan kungen och sultanen. Till slut hade turkarna fått nog av sina besvärliga gäster och beslöt sig för att sända hem svenskarna. Kungen ville dock inte lämna Varnitsa godvilligt, vilket ledde till den så kallade kalabaliken i Bender, livfullt skildrad i Bengt Liljegrens bidrag. Beteckningen är dock missvisande så till vida att det turkiska ordet som ligger till grund för nusvenskans ”kalabalik” snarare betyder folksamling, och händelsen ägde rum i Varnitsa och inte i Bender. När lägret stormats av osmanska styrkor fördes kungen till nya uppehållsorter i Timurtasch och Demotika. Sedan Höga Porten nåtts av beskedet om Stenbocks seger vid Gadebusch var Ahmed III och hans rådgivare inte lika övertygade om att kungens närvaro var nödvändig för den svenska arméns framgångar.

Men osmanerna var inte den enda sydosteuropiska makt som Karl XII hade kontakt med. I Yurii Savchuks uppsats beskrivs Sveriges allians med de ukrainska kosackerna, i de senares perspektiv. Svenskarnas reträtt till Ukraina och den efterföljande förlusten innebar i slutändan en katastrof även för kosackerna. Hetmanen Mazepa och många av hans anhängare följde kungen i exil till Varnitsa, och hans efterträdare Orlyk följde till och med efter Karl till Sverige. En allians med turkarna, svenskarna och krimtatarerna riktad mot tsaren framstod som hetmanernas bästa alternativ. De allierade makternas inbördes oenighet kom dock att bli ödesdiger, och deltagandet i Stora nordiska kriget kom att innebära ett stort steg mot kosackernas underkuvande.

Karl XII:s intressen för sin orientaliska omgivning sträckte sig bortom det rent militärstrategiska. Karin Ådahl beskriver i sin uppsats de tre expeditioner han sände ut för att studera olika delar av det osmanska riket.

Dessa resulterade i en rad avbildningar, som kungen antagligen avsåg att trycka i ett illustrerat verk i stil med *Suecia antiqua et hodierna*. De många insamlade kulturföremålen gav också en tidig injektion till orientalistiska studier i Sverige. Kungen var mycket intresserad av resultatet av expeditionerna – när han vistades i Timurtaşch lyssnade han en timme varje dag på Michael Enemans berättelse om sin expedition till Konstantinopel, det heliga landet och Egypten.

Mångfalden av infallsvinklar är en av bokens många förtjänster. Det är också välgörande att vad som oftast skildrats som en episod i Sveriges och/eller Karl XII:s historia sätts in i en vidare kontext. Boken hade dock tjänat på en längre inledande artikel som fogade samman de skiftande perspektiven till en helhet. Det hade också varit intressant att studera vad fjärrstyrelsen innebar för utvecklingen i Sverige, i rikets invånares perspektiv. Mot kungens vilja samlades två ständermöten under kungens frånvaro, där besluten gick stick i stäv med de order som nådde Stockholm via den långsamma postgången. Medan kungen och Tessin planerade för en arsenalsbyggnad fylld av stormaktstidens krigstroféer lanserade en enig riksdag förslaget att sälja dessa troféer för att med intäkterna täcka de gigantiska utgifter som det långa kriget innebar. Inte bara det geografiska, utan även det mentala avståndet mellan kung och undersåtar vidgades under dessa år.

Stockholms universitet

JOAKIM SCHERP

Andrés Brink Pinto & Martin Ericsson (red.), *Politik underifrån: Kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal* (Lund: Arkiv förlag 2016). 213 s.

I denna volym beskrivs nio "kollektiva konfrontationer", som de kallas här, under förra seklet. Ett gediget empiriskt arbete med både källor och litteratur ger oss mer utförlig och detaljerad information än tidigare om både kända och mindre kända konflikter. Uppsattssamlingen inleds med de socialdemokratiskt arrangerade rösträttsdemonstrationerna i Stockholm 1902 och 1917, samt en antimilitaristisk demonstration i Helsingborg 1906. De övergick alla i våldshandlingar mellan deltagarna och polisen. Så följer ungdomskravaller på 1930- respektive 1940-talet, också de präglade av våld – i åtminstone en av dem verkar våldet påminna om dagens angrepp på blåljuspersonal. Därefter städerskestrejken och en älvräddaraktion på 1970-talet, och med två husockupationer på 1980- och 1990-talet avslutas samlingen.

Det är som synes en ganska disparat samling konflikter, och jag ställer mig tveksam till om alla av dem kvalificerar sig till att ingå i antologins titel-

ord "politik". Men redaktörerna är av den meningens eftersom konflikterna antingen ställer politiska krav eller utmanar samhälleliga maktrelationer. I det inledande kapitlet förklarar redaktörerna att de med utgivningen vill nyansera den förhärskande bilden av Sverige som ett samförståndets och den fredliga kompromissens land. Kollektiva konfrontationer har vid sidan av kompromisserna varit viktiga inslag i samhällsutvecklingen och bör inte betraktas som anomalier. De beklagar att forskningen på området inte varit särskilt omfattande men hoppas att när den nått tillräckligt långt det vore möjligt att ta ett "syntetiserande grepp på den moderna konfrontationshistorien (s. 14)." Redaktörerna tillåter sig att ge ett provisoriskt – men inte orimligt, enligt min mening – förslag på en tredelad fasindelning för 1900-talet: arbetarrörelsens kamp fram till 1930-talet, (ungdoms)kravallerna till 1960-talet, samt de nya sociala rörelserna därefter.

De teoretiska verktyg som redaktörerna tror skulle vara mest effektiva i konfliktforskningen är de som den välkände historiesociologen Charles Tilly och hans medarbetare utarbetat. Uppsatserna genomsyras också av just den terminologin: begrepp som konfliktrepertoar, möjlighetsstruktur, objektskifte, gränsskifte, med mera, förekommer flitigt.

De långa, detaljerade konfliktreferaten är volymens starka sida, och dess sårmarke. De ger konkretion och närvarokänsla. Man känner sig kanske inte som om man själv deltagit, men det är nästan som att läsa morgontidningen dagen efter! Den utförliga dokumentationen har ett självklart värde, men den har fått ta alltför stor plats på analysens bekostnad. I flera av bidragen får läsaren inte veta vilket syfte författaren haft. Vad vill studien förklara? Finns ambitionen att ge kunskap eller förståelse som sträcker sig längre än att ge blott information om nakna fakta? Så får vi till exempel i Magnus Olofssons långa referat av rösträttsdemonstrationerna 1902 redan från första raden ta del av gatustriderna. Vilket syfte författaren haft med sin studie förblir okänt, till och med i de avslutande sidorna som inte är mycket mer än en sammanfattning. När i andra uppsatser en avsiktsförklaring ändå ges är den vanligtvis av vag och/eller deskriptiv karaktär. Stefan Nyzell vill "belysa" kravallerna i Eskilstuna (s. 98); Eva Schmitz vill "illustrera" de strejkande städerskornas konfliktrepertoar (s. 135); Johan Pries och Karin Zackari vill "studera" lokalpressens bild av en husockupation i Malmö (s. 195). Detta sva-ga intresse för analyser och förklaringar gör detta lovvärda initiativ mindre spännande än det kunde ha varit. Kanske kunde det ha undvikits med ett mindre okritiskt förhållningssätt till de teorier som Charles Tilly & Co formulerade. Man kan förstås ha en sämre inspirationskälla, men man bör i så fall inte heller blunda för den kritik som de har utsatts för. Kritiken går ut på att deras metod framför allt beskriver de sociala konflikterna, eller, snarare, etiketterar de olika faserna i deras utveckling. Däremot har de liten för-

måga att förklara, till exempel varför sociala rörelser tenderar att uppkomma under vissa politiska eller sociala omständigheter och inte i andra, varför vissa blir framgångsrika men inte andra, och så vidare.¹ Kritiken har varit så pass träffande att en av Tillys medförfattare till den stora programskriften *Dynamics of Contention* – som har en central plats i redaktörernas teoretiska utläggning – tvingats erkänna att boken har påtagliga brister.² Kort sagt: den tillyska modellen räcker bara så långt om den inte kombineras med ett mer analytiskt förhållningssätt.

I några av bidragen finns trots allt ett intresse för kausala processer. Karin Jonsson skriver om kravallerna i Stockholm 1917. De är naturligtvis inte okända, men Jonsson för en informativ dialog med den tidigare forskningens försök att förklara vad som utlöste oroligheterna detta år. Jenny Jansson och Katrin Uba återger den folkliga kampen mot ett kraftverk i Sölvbacka strömmar. De visar att olika ”möjlighetsstrukturer” – till exempel politiska förändringar på nationell och lokal nivå – gjorde att älvräddarna förändrade sina kampmetoder. Här finns en vakenhet för att se även sådant som inte ligger uppenbart på ytan.

Avslutningsvis håller jag ändå med författarna om att mer forskning om ”Konfliktserige” vore välkommen. Den här volymen är ett gott initiativ, och vi får hoppas att fler kommer efter.

Mittuniversitetet, Sundsvall

BÖRJE HARNESK

Marika Hedin, Håkan Holmberg, Anders Johnson & Svante Nycander, *Karl Staaff: Arbetarvän, rösträttskämpe och socialreformator* (Stockholm: Ekerlids förlag). 150 s.

Hans Lindblad, *Karl Staaff: Försvaret och demokratin* (Stockholm: Ekerlids förlag). 160 s.

Karl Staaff var en av det tidiga 1900-talets dominerande svenska politiker. Som liberal ledare blev han statsminister två gånger, 1905 och 1911, även om båda hans regeringar blev kortvariga. Han var en förgrundsfigur för rösträttsreform och för parlamentarism, den förste statsminister som var allierad med rörelsen för kvinnlig rösträtt, spelade en viktig roll i förhandlingarna

1. Se till exempel James B. Rule, McTheory, i *Sociological Forum*, 19:1 (2004). Även kapitel 10 i Karl-Dieter Opp, *Theories of Political Protest and Social Movements: A Multidisciplinary introduction, critique, and synthesis* (London 2009:).

2. Sidney Tarrow, *Strangers at the Gates: Movements and States in Contentious Politics* (Cambridge 2012) s. 24.

kring unionsupplösningen med Norge 1905, och hans regering införde med den allmänna pensionen 1913 det första socialförsäkringssystemet i Sverige. När hans första regering tillträdde var rösträttsfrågan dess första prioritet och Staaff ställde inför omröstning i riksdagen frågan: "Skall konungamakt med folkmakt eller konungamakt med herremakt råda i Sveriges rike?" Inte desto mindre är han idag nog för många en något vag figur ur det politiska förflutna. Statsvetaren Peter Esaiasson skriver i sin Staaffbiografi från 2010 i serien *Sveriges statsministrar under hundra år* att "mytbildningen kring gårdagens politiker är så dominerad av socialdemokratiska ledare, att det förmodligen [idag] är ganska få som har en närmare uppfattning om honom" (*Karl Staaff*, s. 117).

År 2015 var det 100 år sedan Staaff dog. Till jubiléet publicerade Ekerlids förlag två korta böcker till hans minne, paketerade tillsammans i vad som kallas en "minnesbox". Böckerna är utgivna med stöd från Karl Staaffs fond för frisinna ändamål och med författare hämtade ur den liberala rörelsens fatatur av tidningsmakare, författare och politiker. Vad är det då för bild av Staaff som ges? I samlingsvolymen *Karl Staaff: Arbetarvän, rösträttskämpe och socialreformator* skriver Håkan Holmberg om Staaffs studietid i Uppsala (som stockholmaren Staaff tyckte var en trist småstad); Svante Nycander om Staaff som arbetaradvokat; Anders Johnson om Staaff som reformpolitiker, och Marika Hedin om socialpolitikern Staaff. Boken avslutas med två kapitel av Johnson och Holmberg om Staaffs eftermäle och relevans idag. Det rör sig om en minnesbok med reflektioner över Staaff och hans gärning i ett liberalt perspektiv, inte (med Nycanders kapitel som något undantag) om empirisk forskning (för fakta ur huvudpersonens liv refereras mången gång till Leif Kihlbergs stora biografi, *Karl Staaff*, i två band från 1962–1963). Ett genomgående tema är författarnas missnöje över historieskrivningen om det moderna Sveriges framväxt, som de menar domineras av socialdemokrater på ena sidan och högern på den andra. På detta sätt har inte Staaff fått det erkännande han förtjänar, menar författarna: Hedin vill uppvärdera Staaffs betydelse för den moderna socialpolitikens framväxt, relativt Socialdemokraterna, och Nycander pekar i sitt kapitel, det bästa i boken, på advokaten Staaffs verksamhet för den fackliga föreningsrätten, som en länk mellan socialliberalismen och den framväxande arbetarrörelsen. Författarna kritiserar även viss höger-orienterad historieskrivning, inte minst om bondetåget 1914 och omständigheterna som tvingade Staaff till att avgå som statsminister för andra gången. Men det är ingen vidare bok. Kapitlen är korta och intrycket blir repetitivt, när ungefär samma utveckling skildras flera gånger ur något skiftande infallsvinklar.

Den andra boken i boxen, Hans Lindblads *Karl Staaff: Försvaret och demokratin*, är bättre. Lindblad, tidigare ledarskribent i *Gefle Dagblad* och

under 16 år riksdagsledamot för Folkpartiet, får som ensam författare större utrymme att utveckla sin skildring. Han har dessutom valt att fokusera på Staaffs gärning på två områden: försvarspolitiken, och frågorna om politisk representation och demokrati. Detta kan tyckas vara en apart kombination, men just i Staaffs gärning sammanfaller de. Rättare än att det är en bok om Staaff som försvarspolitiker och demokrat vore kanske att säga att det är en bok om Staaffs kamp med *l'ancien regime*. Arno Mayer reviderade 1981 historikers perspektiv på 1800-talets politik när han tvärtemot gamla liberala eller marxistiska klichéer om borgerlighetens maktövertagande, i sin *The Persistence of the Old Regime* visade adelns, kungahusens och över huvud taget den gamla regimens varaktighet fram till första världskriget. Lindblad gör inga referenser till Mayer, men han skulle nog hålla med om grundtesen – i förordet slår han nämligen fast: "Som liberal ledare hade Karl Staaff emot sig den politiska högern i nära allians med huset Bernadotte." Dåtidens, med en anakronistisk term, militär-industriella komplex, dominerat av adeln, var en central del av den gamla regimen med dess stöd för kungamakt snarare än folkmakt, och var därmed Staaffs fiende inte bara då han ville spara pengar på försvaret, utan också i författningsfrågor. Staaff, fienden på båda fronterna, utmålades som rysk spion, hans bostad kallades Vinterpalatset, och det producerades askfat föreställande hans ansikte, så att hans fiender kunde fimpa sina cigarrer där.

Lindblad har själv varit aktiv försvarspolitiker och vill ge Staaff upprättelse i denna kapacitet, i vilken han enligt Lindblad konsekvent underskattats. Staaff stod enligt Lindblad för en planerad och rationell försvarspolitik, inklusive, utifrån erfarenheterna av det rysk-japanska kriget 1904–1905, ett förespråkande av u-båtar och mindre krigsskepp snarare än de större pansarfartyg som högern föredrog. Men Lindblad menar också att politiska konflikter i det turbulenta 1910-talet, med dess ständiga slitningar mellan kungamakt och parlamentarism, kunde formuleras i försvarspolitiska termer även när de handlade om djupare frågor om maktfördelningen i samhället. Så menar han att bondetåget 1914 – som han konsekvent benämner "borggårdskuppen" – i grund och botten inte handlade om försvaret och pansarbåtar, som var den officiella hållningen, utan om fördelningen av makt mellan kung, regering och parlament. Denna konflikt var oerhört laddad och polariserad mellan de som likt Staaff förespråkade parlamentarism och de som likt Gustaf V och högerpolitiker som Ernst Trygger och Hjalmar Hammarskjöld försvarade det gamla systemet där regeringen snarare var kungens personliga rådgivare. Inte bara Lindblad häpnar över grovheterna i attackerna på Staaff i denna process: den föregående biografen Esaiasson talar om "en exempelös personföljelse" ledd av det konservativa etablissemanget med hovet i centrum, och menar att exemplet anti-Staaff-kampanjerna visar hur tunn

civilisationens fernissa kan visa sig vara ”när privilegierades intressen hotas” (Esaiasson, s. 110, 119).

För den som vill läsa en bok om Karl Staaff rekommenderar jag fortfarande Esaiasson, om det är en kort introduktion man är ute efter. Vill man ha hela historien kan man inte gå förbi Kihlberg. Men för ett eget och engagerat perspektiv så rekommenderas Lindblads bok, en kunnig och tankeväckande partsinlaga i diskussionen om hur vi ska förstå den turbulenta period då Sverige blev demokratiskt, relevant inte minst nu när 100-årsjubiléet av den allmänna rösträtten närmar sig.

Lunds universitet

ERIK BENGTSSON

Torbjörn Andersson, *”Spela fotboll bonddjävlar!” Del 2. Svensk klubbkultur och lokal identitet från 1950 till 2000-talets början* (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag/Symposium 2016). 572 s.

När Ralf Edström 1971 värvats från Degerfors IF till allsvenska Åtvidabergs FF fick han en lättsam tillvaro som ”fotbollsproffs av enklare slag”. På jobbet satt Edström mest och fikade och pratade med lagkompisen Benno Magnusson. Lägenhetshyran och möblemanget betalades av klubben, och därutöver fick han gratis lunch och en begagnad bil. Med värvade spelare som Edström och Magnusson, finansiellt uppbackade av storföretaget Facit vann Åtvidaberg allsvenskan 1972–1973.

Åtvidaberg och dess fotbollslag är en av de orter/klubbar som behandlas i Torbjörn Anderssons *”Spela fotboll bonddjävlar!” Del 2. Svensk klubbkultur och lokal identitet från 1950 till 2000-talets början*. Med boken avslutas ett stort forskningsprojekt där Andersson granskat elva orter och 17 klubbar, alla utom en – Umeå IK – herrelitklubbar (del 1 publicerades 2011).

De båda böckerna omspänner totalt cirka 1100 sidor och det empiriska underlaget imponerar, bland annat de många intervjuerna på varje ort. I del 2, som fokuseras i denna recension, behandlas Umeå IK (Umeå), Djurgårdens IF och Hammarby IF (Stockholm), AIK (Solna), Assyriska FF och Syrianska FC (Södertälje), Degerfors IF (Degerfors) och Åtvidabergs FF (Åtvidaberg).

Studiens huvudsyfte är att beskriva och analysera ”lokala berättelser om fotbollens position” i olika städer, och i synnerhet relationen mellan klubbarna och städerna. Särskilt intresse ägnas fotbollsklubbars betydelse för den lokala stadsidentiteten och hur denna förändrats över tid. I samband med detta ska även ”lokalpatriotismens” styrka värderas, om den var ”starkare eller svagare förr”.

Anderssons teoretiska ramverk hämtas från nätverksforskningen, dels när han analyserar de studerade föreningarna, som – hävdas det med stöd i tidigare forskning – bärs upp av ett lokalt nätverk, dels när han på en mer övergripande nivå problematiserar supporterkulturen. En fotbollssupporter är nämligen inte längre enbart lokalt förankrad i exempelvis Bajen utan också vanligen djupt engagerad i den internationella toppfotbollen. Fotbollssupportern lever i en "global" värld kännetecknad av ett kontinuerligt samspel mellan olika rumsliga sammanhang.

Andersson visar att en elitsatsande fotbollsklubb behöver ett stöttande nätverk som kan brytas ned i fyra aktörskluster; kommun, sponsrande företag, lokala media och publik. En fotbollsklubbs utveckling och prestationer förklaras av nätverkets sammantagna styrka, vilket i sin tur är ett uttryck för den lokala identiteten, kopplat till sådant som en Orts socioekonomiska karaktär, geografiska plats, idrottsliga historia och befolkningens köns- och åldersstruktur. När klubbprestationer ska värderas är det alltså otillräckligt att enbart analysera klubbledning och tränare, även om innovativa eldsjälares betydelse temporärt kan ha stor betydelse.

Studiens styrka är de många jämförelserna mellan orterna/klubbarna som visar att svensk elitfotboll haft olika villkor. Här visas att vissa klubbar var samhällseliga uppifrånprojekt med relativt svagt publikstöd (Åtvidaberg) medan andra i huvudsak stöttades underifrån med svagt stöd från storföretag och kommun (Assyriska och Syrianska). AIK, Djurgården och Hammarby har periodvis haft svårt att få finansiellt stöd från storföretag och kommuner och skillnaden mot Göteborgslagen är i detta avseende stor.

Umeå IK (UIK), "damfotbollsstaden" i Anderssons studie, är extra intressant då denna förening/stad får representera damfotbollen och den gren av svensk fotboll som har haft relativt svag ekonomi. Anderssons menar att UIK:s starka position cirka år 2000–2010 förklaras av stadens starka kvinnodrottstradition, men framförallt av att politiker, tjänstemän och mediafolk fann damfotbollen stödjansvärd då den bidrog till att förstärka bilden av Umeå som en jämlik, tolerant och kreativ stad. Umeå befann sig sedan 1970-talet i en snabb och expansiv tillväxt, med universitetet som motor. Intresset inom den privata företagsamheten var dock svagare och klubbledningen hade, skriver Andersson, svårt "att på sponsorsidan få gehör och nå ut i vissa av de manliga nätverken". UIK hade alltså inte som exempelvis Åtvidaberg starka privatföretag i ryggen, inte heller som AIK en grupp privata mecenater som vid behov kunde gå in med betydande summor. Nätverkets svaghet i detta avseende visade sig på allvar när det blev uppförsbacke. "När Umeå IK väl började krisa skedde inte samma lokala mobilisering som runt viktiga herrlag."

"Spela fotboll bondjävlar!" är en innehållsrik bok som blandar anekdoter

med övergripande resonemang, om fotbollens betydelse lokalt och globalt och över tid. Anderssons berättarglädje och språkhantering gör den tjocka boken lättläst. Jag imponeras över författarens teoretiska och ämnesmässiga bredd och Andersson befäster med boken sin ställning som Sveriges främsta fotbollshistoriker. Saknas gör dock tyvärr ett person- och ortregister. En del utsagor är också väl svepande och ibland är det empiriska underlaget svagt, som att Hammarby IF ska ha varit den bäst skötta storklubben i Stockholm under 1970-talet, där källhänvisningen är hågkomster hos sportjournalisten Bo Hansson. Den teoretiska utgångspunkten är intressant, men jag är tveksam till möjligheten att mäta lokalpatriotismens styrka på det sätt som görs i studien. Begreppet publik borde även ha problematiserats mer än vad som nu görs. Andersson utgår också från att fotboll verkligen betyder något för den lokala identiteten, vilket snarare är något som ska visas. Långt ifrån alla bryr sig om fotboll.

Umeå universitet

JONNY HJELM

Isak Hammar & Ulf Zander (red.), *Svärd, sandaler och skandaler: Antiken på film och i tv* (Lund: Studentlitteratur 2015). 328 s.

Svärd, sandaler och skandaler är ett välkommet bidrag till svensk litteratur och forskning i ämnet antikreception. Studiet av antiken i populärkulturen har sedan 1990-talet varit ett internationellt och stadigt växande forskningsområde inom akademien. I Sverige har dock forskningen i ämnet utvecklas förhållandevis långsamt, vilket påpekas i den föreliggande antologin. Boken är den första i sitt slag som publicerats på svenska, och som sådan fyller den absolut en lucka. Texternas syfte är att problematisera hur antiken har skildrats i olika medier genom historien och hur bilden av en historisk epok inte endast återspeglar det samtida samhällets värderingar, utan även har en stor betydelse för hur allmänhetens uppfattning av det förflutna formas. Baskunskaper i antik historia eller filmvetenskap underlättar möjligen, men boken bjuder på underhållande och intressant läsning och rekommenderas till alla som är intresserade av hur det förflutna återskapats, framställts och använts genom historien och i nutid.

De 15 kapitlen – inledning och 14 fallstudier – är skrivna av forskare från ett brett spektrum av akademiska discipliner. Antologin har ett tydligt tvärvetenskapligt anslag och riktar sig till studenter och forskare i historia, arkeologi, klassiska studier, film- och religionsstudier, men också till alla som är intresserade av hur det förflutna presenteras på skärmen. Det mångveten-

skapliga innehållet är definitivt en av bokens styrkor, då det är intressant att få en inblick i vilka anslag och metoder olika akademiska discipliner använder sig av i den här typen av studier. Texterna håller genomgående en jämn kvalitet och tar upp vetenskapligt intressanta frågor och studieobjekt. I slutet av det relativt långa introduktionskapitlet (och först på sidorna 46–53) presenteras bokens struktur. Redaktörerna har valt att ordna kapitlen i "grupper" efter temata som de sett som speciellt framträdande i respektive text, samtidigt understryker Hammar och Zander att några perspektiv återkommer i de flesta av texterna. Dessa temata är inte indikerade i innehållsförteckningen, vilket hade varit önskvärt för att förtydliga bokens struktur. Bokens upplägg hade möjligen också gagnats av ett något kortare introduktionskapitel som tydligare lyfte fram dessa temata, och ett avslutande kapitel där de olika texternas röda trådar knöts ihop.

Den första gruppen (kapitel 2–5) samlar texter som behandlar det faktum att förmedling av bilder av antiken är beroende av valda media, och även av relationen mellan media från olika tider. Ett exempel är antikhistorikern Lovisa Brännstedts bidrag (kapitel 2) som handlar om hur kvinnor i maktpositioner har gestaltats. Hon gör en analys av hur kejsarinnan Livia porträtterades i den berömda TV-serien *Jag, Claudius* från 1976 och diskuterar hur Livias person beskrivits motsägelsefullt redan av de antika författarna, liksom hur dessa källor använts i TV-produktionen, samt vilken respons serien fick hos publiken och hur denna bild av Livia har format vår bild av kvinnor under antiken.

Nästa textgrupp (kapitel 6–7) fokuserar på vikten av förväntningar och igenkänning hos publiken i förmedlingen av antiken i visuella media, och att dessa element ofta inte motsvarar en mer historiskt korrekt bild. Ett exempel ges av filmvetaren Therése Andersson (kapitel 7). Hon analyserar hur kostym och scenografi användes i den episka filmen *Cleopatra* (1963) med Elisabeth Taylor i huvudrollen i syfte att uttrycka publikens föreställningar om antiken, men också framhäva Taylor som filmstjärna. Det är en spännande fallstudie som understryker hur Taylors 1960-talsversion av Kleopatra i mycket hög grad har format den populära bilden av drottningen. Något som saknas är möjligen ett kort tillägg om hur lite vi faktiskt kan få reda på om Kleopatra från de antika källorna. Detta har diskuterats ingående i den svenska antihistorikern Allan Klynnes populärvetenskapliga bok *Kleopatra, liv och legend* (2009) till vilken en referens hade varit välkommen. Just relationen mellan de få historiska källorna och den starka populära bilden som existerar av Kleopatra är ett mycket talande exempel på hur stor påverkan förmedlingen av antiken har på hur våra uppfattningar om perioden formas.

Den tredje gruppen (kapitel 8–11) innehåller texter som tar sig an hur existentiella och ideologiska budskap har förmedlats i filmer och TV-produk-

tioner som utspelar sig under antiken, och hur sådana budskap har mottagits av publiken. Historikern Frederick Whitling lyfter fram ett talande exempel i form av det mastodontiska filmprojektet *Scipione l'africano* (1937) som del av den fascistiska propagandaapparaten i Italien under Mussolini. Filmen tjänande som propaganda för regimen och syftade även till att manifesteras och legitimeras idén om ett nytt imperium såväl som Italiens inblandning i Nordafrika.

Texterna i grupp fyra (kapitel 12–13) behandlar succéfilmen *Gladiator* med Russell Crowe i huvudrollen (2000). Antikhistorikern Ida Östenberg tar sig an den något ambivalenta relationen mellan akademien och populärkulturen i sin text, medan religionssociologen Tomas Axelsson har studerat publikens respons på filmen genom kvalitativa intervjuer med ett antal personer. Han synliggör hur universella såväl som personliga dilemman och moraliska värderingar kanaliseras genom filmen och väcker både tankar och känslor kring existentiella frågor och den egna personen hos publiken.

De två avslutande texterna (kapitel 14–15) tar fasta på antikens roll i populära genrer som inte omedelbart brukar sammankopplas med denna tidsperiod. Historikern Dick Harrison diskuterar hur humor och antiken har varit ett återkommande inslag i populärkulturen. Vad är roligt oavsett tid och rum, hur har humor förändrats och hur har antiken presenterats i komedier som till exempel *Life of Brian*? I det sista kapitlet analyserar arkeologerna Fredrik Ekengren och Ing-Marie Nilsson referenser till antiken i tre TV-serier: *Star Trek*, *Stargate* och *Doctor Who*. De visar övertygande på dels att antika/klassiska värderingar, ideal och referenser återfinns i en stor utsträckning i de nämnda serierna, dels hur detta relateras till en västerländsk identitet.

Storfilmen *Gladiator* har en speciell roll i boken. Som sådan hade den fungerat väl som en ännu tydligare röd tråd genom läsningen och texterna som behandlar filmen hade kunnat placeras tidigare i ordningen. Då boken riktar sig till studenter och forskare hade Ida Östenbergs bidrag passat väl som inledande bidrag, då den ger en god introduktion till det akademiska fältet och den forskning som diskuteras i publikationen.

Avslutningsvis kan nämnas att texterna hade vunnit på en ytterligare korrekturläsning för att eliminera repetition och formaliamissar. Dessa mindre skavanker överskuggar dock inte helhetsintrycket. *Svärd, sandaler och skandaler* är en läsvärd, intressant och underhållande bok. Det vore även lovvärt med en engelsk utgåva med tanke på det stora internationella intresset för detta forskningsfält.